

המהדורות של פירוש רש"י למסכת בבא קמא

פתיחה

מן המפורסמות הוא, שרש"י כתב מהדורות שונות לפירושו לתלמוד.¹ פעמים רבות הזכירו הראשונים מהדורות אלו, ונראה שאין הכוונה שרש"י כתב פעמיים (או יותר) את כל פירושו, אלא שהכינוי 'מהדורא בתרא' מתייחס לתיקונים ולהגהות שרש"י ערך על פירושו המקורי:² "ממהדורא למהדורא נתבלט יותר חותם רוחו הזכה ותווי אופיו הבהירים נתחקו במהדורות".³ מקום מיוחד יש למסכת בבא קמא, שבה הזכירו הראשונים פעמים רבות את מהדורותיו של רש"י.⁴ תופעה זו באה גם לידי ביטוי בהבדלים שבין כתבי היד השונים של פירוש רש"י, שלפעמים מייצגים את המהדורות השונות.

ברם, תופעת המהדורות והקשרה לכתבי היד השונים יצרה בעיה. לעתים חל טשטוש בין המהדורות השונות, וכך הובאו אלו בצד אלו דברים הסותרים חזיתית, בהיותם נובעים משתי מהדורות שונות.⁵ במאמרנו, אנו מבקשים להראות שלש דוגמאות לתופעה זו, מתוך פירושו של רש"י למסכת בבא קמא. נראה, כי דברים הנראים כסותרים וכבלתי מובנים, כפי שהם מופיעים בפירוש רש"י בדפוס וילנה שלפנינו, נפתרים לאור ההנחה שמהדורות שונות התערבבו זו בזו. זאת ניתן להוכיח על סמך דברי ראשונים, ומתוך עיון בכתבי היד השונים בפירוש רש"י.

¹ ראה י"נ אפשטיין, 'פירושי הריב"ן ופירושי וורמזא', תרביץ ד (תרצ"ג), עמ' 189-192; א"מ ליפשיץ, רש"י (ירושלים תש"ז), עמ' סח-פא; י' פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, עמ' 1-15.

² עיין במקורות בהערה 1 באריכות.

³ ליפשיץ, עמ' פ.

⁴ ראה ליפשיץ, עמ' עח ובהערה 67 שם.

⁵ תופעה זו שכיחה למדי בכתבים שעברו כמה מהדורות, כגון בפירוש הרמב"ם למשנה וכד'. גם בפירוש רש"י לתורה קיימת בעיה דומה, ולא פעם נוצרו בדבריו סתירות, הנובעות ממהדורות שונות, או מהכנסת קטעים מתלמידי רש"י לצד פירושו של רש"י. על כך עיין במהדורת ברלינר, רש"י על התורה (פרנקפורט תרס"ה), עמ' IX-XIII; מ' ארנד, פירוש רבי יוסף קרא לספר איוב (ירושלים תשמ"ט), עמ' 18-21.

בשנת תשנ"ו יצא לאור **ספר שינויי נוסחאות** בתוך מהד' שבתי פרנקל לתלמוד הבבלי, וספר זה מקל על הלומד להגיע אל שינויי הנוסחאות בכתבי היד השונים של התלמוד ופירושי הראשונים.

ר' נתן נטע רבינוביץ, בעל **דקדוקי סופרים**, סיים את הקדמתו לספרו (כרך א עמ' 24) במילים אלו:

כי כל הנוסחאות שאני מביא מכתה"י תועלתם ותכליתם הוא להבין על ידם דברי הראשונים ז"ל. ואם ע"י הנוסחאות האלה יבוארו לנו דבריהם הקדושים במקומות הרבה, אשר עמלו גדולי האחרונים להעמידם וליישבם, כבר עשינו טובה גדולה בישראל עד אין קץ, וכל חפצים לא ישוו בם.

א. פירוש רש"י בסוגיית "מכליא קרנא"

בעיצומה של סוגיית אבות ותולדות בניזקין, בתחילת המסכת, מביאה הגמרא ברייתא, המתייחסת לפסוק "כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירו ובער בשדה אחר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כ"ב, ד). בפסוק מוזכרים שני פעלים, שעל היחס שביניהם עומדת הברייתא:

דתניא: 'ושלח' – זה הרגל, וכן הוא אומר ^(ישעיהו ל"ב, כ) 'משלחי רגל השור והחמור', 'ובער' – זו השן, וכן הוא אומר ^(מלכים א' י"ד, ט') 'כאשר יבער הגלל עד תומו'.
(ב:)⁶

הגמרא מקשה על הצורך בהבאת פסוק מן הנביאים להוכחת הטענה ש"ושלח" – זה הרגל:
אמר מר: 'ושלח' – זו הרגל, וכן הוא אומר: 'משלחי רגל השור והחמור'. טעמא דכתב רחמנא 'משלחי רגל השור והחמור', הא לאו הכי במאי מוקמת לה? אי קרן, כתיב! אי שן, כתיב!
ומבארת:

איצטריך, סד"א אידי ואידי אשן, והא דמכליא קרנא, הא דלא מכליא קרנא, קמ"ל.
כלומר, לולא הפסוק "משלחי רגל השור והחמור" היה מקום לומר, שהפסוק כולו מדבר אך ורק בנזקי שן, והצורך בשני פעלים שונים הוא משום שיש חיוב שן בשתי רמות שונות –

⁶ הפניה סתמית במאמר זה מתייחסת למסכת בבא קמא.

'מכליא קרנא' ו'לא מכליא קרנא', דהיינו, גם במקרה שבו השן לא כילתה את הקרן.⁷ משום כך צריך את הפסוק "משלחי רגל..." כדי לומר ש'ושלח' אכן מוסב על נזקי רגל.

את ה'סלקא דעתך' בסוגיה מבאר רש"י בלשון זו:

אידי ואידי – 'ושלח' 'וביער' תרוייהו אשן, 'ושלח' אתא לחיוביה היכא דלא כליא קרנא... 'וביער' היינו היכא דמכליא קרנא, דמשמע 'וביער' – שמבער לגמרי.
(ג. ד"ה אידי ואידי)

כלומר, ניתן היה לומר ש'ושלח' משמעו נזקי שן שאינה מכליא קרנא, ו'וביער' משמעו שן שמבערת לגמרי, דהיינו מכליא קרנא. כך פירשו גם התוספות (ד"ה והא דמכליא קרנא), והקשו: אם כן, מדוע שהתורה לא תכתוב 'ושלח' בלבד, ונלמד בקל וחומר שחייב גם כאשר 'מכליא קרנא'? בתירוץ בארו התוספות שאם היה כתוב רק 'ושלח', ניתן היה לומר שהחוב הוא רק כאשר הבעלים משלחים את הבהמה מיזמתם.⁸

ברם, בהמשך דבריו מוסיף רש"י:

ואי קשיא, היכא מצי למימר אידי ואידי אשן הא דמכליא קרנא והא דלא מכליא, לכתוב חד להיכא דלא מיכליא דליחייב וכ"ש היכא דכליא? תריץ, אי מהאי קרא ה"א האי אתי להיכא דמכליא אבל לא מכליא לא הלכך איכא למימר ודאי אידי ואידי אשן אי לא דכתב רחמנא 'משלחי רגל' השור.

קושיה זו שונה מקושיית התוספות: רש"י מקשה שדי שייכתב פסוק אחד שממנו נלמד שחייב כשלא מכליא קרנא, וכל שכן שחייב כשמכליא קרנא? תירוץו של רש"י הוא שאילו היה כתוב רק פסוק אחד, היינו לומדים ממנו את החידוש הקטן יותר – חיוב כשמכליא קרנא.⁹

⁷ בפירוש 'לא מכליא קרנא' נחלקו הראשונים: רש"י (ד"ה אידי ואידי) פירש "כגון שאכלה ערוגה וסופו לחזור ולצמוח אבל לא כתחלה". תוספות (ד"ה הא דלא) הקשו עליו, שהרי המקרה שהוא מציג נראה אף הוא כ'מכליא קרנא' – "שגם הבעלים הם יכולים לקצור" (על יישוב שיטת רש"י ראה בגליון אלפס על אתר). לפיכך הם פירשו, שהכוונה היא למקרה שבו הבהמה טינפה פירות להנאתה. ועיין בחידושי הרשב"א, ד"ה אידי ואידי.

⁸ תירוצו זה מבוסס על האמור לקראת סוף הסוגיה שם: "סד"א הני מילי היכי דשלח שלוחי, אבל אזלא ממילא לא, קמ"ל".

⁹ קושיית רש"י ותירוץו מקבילים לדיון המופיע בברייתא ביבמות ע., ביחס לדין של תושב ושכיר של כהן, שאינם אוכלים בתרומה, ככתוב "תושב כהן ושכיר לא יאכל בו" (ויקרא כ"ב, י). אומרת שם הברייתא: "דתניא: 'תושב' – זה קנוי קנין עולם, 'שכיר' – זה קנוי קנין שנים; ויאמר תושב ואל יאמר שכיר, ואני אומר: קנוי קנין עולם אינו אוכל, קנוי קנין שנים לא כל שכן! אילו כן, הייתי אומר: תושב – זה קנוי קנין שנים, אבל קנוי קנין עולם אוכל, בא שכיר ולימד על תושב,

אולם, כל הדיון הזה איננו רלוונטי לפי מה שפירש רש"י בחלק הראשון של דבריו. קושיית רש"י בחלק השני אינה עולה בקנה אחד עם תחילת דבריו, משתי סיבות:

א. רש"י בחלק השני שואל "ליכתוב חד להיכא דלא מכליא קרנא דליחייב, וכ"ש להיכא דמכליא?". לפי דבריו בתחילה, רק את הפסוק 'ושלח' ניתן לקשר ללא מכליא קרנא, שהרי 'ובער' משמעותו המילולית היא "שמבער לגמרי". מדוע, אם כן, נקט רש"י במילה "ליכתוב חד", ולא שאל – כמו התוספות – "לכתוב ושלח"?

ב. בתשובתו מבאר רש"י, שלו היה כתוב רק פסוק אחד, היה נלמד ממנו החידוש הקטן יותר (מכליא קרנא). ברם, לפי דברי רש"י בחלק הראשון, תשובה זו אינה רלוונטית, שהרי משמעות המילה 'ושלח' היא לא מכליא קרנא!

על כן נראה, שאכן יש כאן שני פירושים נפרדים: תחילת דבריו של רש"י משקפים את הגישה, ש'ושלח' משמעו 'לא מכליא קרנא', ו'ובער' משמעו 'מכליא קרנא', כגישת התוספות, ועל כן הקשו תוספות, שדי בכך שהתורה תכתוב 'ושלח'. אולם בחלק השני של דברי רש"י, משתקפת גישה אחרת, שלפיה אין קשר מילולי בין 'ושלח' ו'ובער' לבין מכליא קרנא ולא מכליא קרנא, אלא שההתייחסות אליהם היא כאל שני לימודים, שניתן ללמוד מהם שני דברים בגלל עצם הכפילות של שני הפעלים, ולכן ברורה השאלה "ליכתוב חד להיכא דלא מיכליא דליחייב וכ"ש היכא דכליא".

נראה אפוא, ששני החלקים בדברי רש"י משקפים שתי מהדורות שונות, שבשלב מסוים התערבבו ביניהן, ויצרו רצף שאין בו הגיון. לכך ישנן שתי ראיות מובהקות:

א. **בשיטה מקובצת** (ג. ד"ה במהדורא קמא) נאמר:

במהדורא קמא הקשה רש"י ז"ל, לכתוב לא מכליא קרנא כל שכן מכליא.

משמע להדיא, שהחלק השני של דברי רש"י הוא ממהדורא קמא, והוא סותר את החלק הראשון, שהוא ממהדורה מאוחרת יותר, שבה שינה רש"י את גישתו.

ב. בכ"י לונדון 411 (עיין **בספר שינויי נוסחאות**, עמ' תקעט), מפרידה בין שני חלקי הדיבור תוספת אחת:

פ"א ואי קשיא אידי ואידי אשן והא דמכלי' קרנא...

שאף על פי שקנוי קנין עולם אין אוכל". בסוגיה שם עולה השאלה מדוע לא להסתפק בלימוד אחד לגבי הדין המחודש יותר, וממנו ללמוד בקל וחומר לדין הפשוט יותר; והתשובה – אילו היה רק לימוד אחד, היו מבינים שלימוד זה מתייחס לדין הפשוט יותר, ולא היה לנו מקור לדין המחודש.

כלומר, חלקו השני של הדיבור מובא כפ"א (=פירוש אחר), והקושיה מתבססת על הנחת יסוד שונה מזו של הפירוש הראשון ברש"י.
ביתר כתבי היד ובדפוסים נוצר אפוא שיבוש, ושתי המהדורות הסותרות הובאו זו בצד זו.

ב. פירוש רש"י בסוגיית "חמשה שישבו על הספסל"

המשנה אומרת:

הכשרתי במקצת נזקו חבתי בתשלומין כהכשר כל נזקו.
(א', ב)
הגמרא מביאה ברייתא המבארת את המשנה:

תנו רבנן: הכשרתי מקצת נזקו – חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו, כיצד? החופר בור תשעה, ובא אחר והשלימו לעשרה – האחרון חייב.
(י.)

בהמשך, שואלת הגמרא "ותו ליכא? והא איכא...", ומביאה מספר מקרים שגם אותם ניתן היה להביא כדוגמא לכלל האמור במשנה. אחת הדוגמאות היא:

מתקיף לה רב פפא, והא איכא הא דתניא: ה' שישבו על ספסל אחד ולא שברוהו, ובא אחד וישב עליו ושברו – האחרון חייב, ואמר רב פפא: כגון פפא בר אבא!¹⁰

על עצם המקרה מקשה הגמרא:

היכי דמי? אילמא דבלאו איהו לא איתבר, פשיטא! אלא דבלאו איהו נמי איתבר, מאי קעביד? סוף סוף מתניתא היכא מתרצא?

ומיישבת, שמדובר במקרה מיוחד:

לא צריכא, דבלאו איהו הוי מיתבר בתרי שעי, והשתא איתבר בחדא שעה, דאמרי ליה: אי לאו את, הוי יתבינן טפי פורתא וקיימין.

כלומר, מדובר במקרה שבו ישיבתו של השעי קיצרה את הזמן שהיה לוקח לספסל להשבר לו היו יושבים עליו רק חמשת הראשונים, ומדובר גם במקרה שבו חמשת הראשונים התכוונו לקום מהספסל לפני זמן שבירתו הצפוי, וישיבת השעי היא שגרמה להם להיות שותפים בנזק.

על אוקימתא זו מקשה הגמרא:

ולימא להו: אי לאו אתון, בדידי לא הוה מיתבר!

¹⁰ הדוגמא של פפא בר אבא הייתה משום שהוא היה "בעל בשר" (רש"י ד"ה כגון), ועל משמעות הענין ראה שם בתוספות ד"ה כגון.

ופירש רש"י: "ולמא להו אי לאו אתון בדידי – לחוד לא הוה מיתבר, ואתם כשישבתי היה לכם לעמוד, ומדלא עמדתם אתם כמוני שברתם"; כלומר, שגם במציאות זו החמשה שותפים בנזק, כיוון שלא קמו מיד כשהתיישב הששי?

מתרצת הגמרא:

לא צריכא, דבהדי דסמיך בהו תבר. פשיטא! מהו דתימא כחו לאו כגופו דמי, קמ"ל דכחו כגופו דמי, דכל היכא דגופו תבר, כחו נמי תבר.

מפרש רש"י:

לא צריכא דבהדי דסמיך עליהו – לעולם דבלאו איהו לא הוה מיתבר כלל ודקאמרת פשיטא לא צריכא דלא ישב עליו אלא עמד על רגליו ונסמך עליהם ואתא לאשמועין דכחו כגופו דמי. (י: ד"ה לא צריכא)

משמע להדיא, שרש"י הבין שבשלב זה חוזרת בה הגמרא מהאוקימתא ש"בלאו איהו הוה מיתבר בתרי שעי והשתא איתבר בחדא שעה", וחוזרת לאוקימתא שהועלתה בתחילת הסוגיה – שבלאו איהו לא הוה מיתבר כלל. אולם בעוד שבתחילת הסוגיה אפשרות זו נדחתה על הסף, מטעם 'פשיטא', הרי שכאן לשאלה 'פשיטא' כבר נמצאת תשובה. מדובר במקרה בו הששי נסמך על חמשת הראשונים, ולא ישב על הספסל בפועל, ואף על פי כן הוא חייב, כיוון ש"כוחו כגופו". מכאן ברור, שאילו היה יושב הששי על הספסל בצד חמשת הראשונים, במקרה שבלאו איהו לא הוה מיתבר כלל, פשיטא שרק הוא היה חייב, כפי שהניחה הגמרא בתחילת הסוגיה.

אולם, בד"ה סמך בהו, כותב רש"י:

סמך בהו – נסמך עליהם ולא יכלו לעמוד.

רש"י כאן מכניס גורם נוסף – מניעת חמשת הראשונים מלקום. משמע, שדווקא משום כך האחרון חייב, אך לו היו החמשה יכולים לעמוד – אפילו אם בלאו איהו לא הוה מיתבר כלל – היו כולם חייבים, ומן הטעם שרואים את כולם כשותפים בנזק, משום שלא קמו מיד.¹¹ הבנה זו סותרת את דברי רש"י בד"ה לא צריכא, שממנו משמע, כאמור, שאילו הששי היה יושב על הספסל בצד חמשת הראשונים, במקרה שבלאו איהו לא הוה מיתבר כלל – היה

¹¹ כך גם דייק הגר"א בהגהותיו על רש"י שם ס"ק ג. להבנתו, רש"י פירש שהשאלה "ולמא להו..." חוזרת לאוקימתא הראשונה, כיוון שלאוקימתא של "בלאו איהו הוה מיתבר בתרי שעי" לא ברור מדוע צריך לומר שנסמך עליהם וכוחו כגופו, שהרי די בכך שימנע מהם מלקום, אע"פ שלא הכביד עליהם.

רק הששי חייב, כאמור בתחילת הסוגיה. ההבנה העולה מתוך דברי רש"י בד"ה סמך בהו, מופיעה מפורשות בחידושי תלמיד רבנו תם ורבנו אליעזר:¹²

ולימא ליה אי לאו אתון בגין ידי לא הוה מיתבר כלל – פירוש, כיון דבגין ידי לא הוה מיתבר כלל אי לאו שאתם עמי, א"כ גם אתם כמו כן עשיתם פשיעה, שהיה לכם לעמוד כשבאתי לישב. ונראה דלפי זו הסברא דקאמר השתא... הא דקאמר מעיקרא אילימא דבלאו איהו לא הוה מיתבר פשיטא... היינו משום דאכתי לא מסיק תלמודא אליביה שהיו פושעים בכך שהיה להם לעמוד ולא עמדו...

לפי דבריו מובנת שיטת רש"י בד"ה סמך בהו, שהגמרא חזרה בה מעמדתה בתחילת הסוגיה, שבמקרה שבלאו איהו לא הוה מיתבר כלל פשיטא שהאחרון חייב, וכעת היא סוברת שגם במקרה כזה כולם חייבים, כיוון שלא קמו מיד, ורק אם סמך עליהם ומנע מהם לקום הם פטורים.

כיצד אפוא תיפתר הסתירה בדברי רש"י? אין זאת, אלא שגם כאן הובאו זה בצד זה פירושים משתי מהדורות שונות. ואכן, בכ"י פרמה 3055 (1300) כל האמור בד"ה לא צריכא אינו מופיע כלל! גם בכ"י אחרים (עיין בספר שינויי נוסחאות) מיקומו של ד"ה לא צריכא אינו כפי שהוא מופיע לפנינו. ניתן אפוא לומר, שבפירוש ב'מהדורא קמא' פירש רש"י כפירוש המופיע אצל תלמיד רבנו תם, וכפי שנאמר ברש"י בד"ה סמך בהו, שדווקא כשנסמך עליהם כולם פטורים, אולם בד"ה לא צריכא – שהוא פרי 'מהדורא בתרא' – חזר בו רש"י, ופירש שהסוגיה נותרה לאורך כל הדרך בהבנה שבמקרה שבלאו איהו לא הוה מיתבר כלל פשיטא שרק האחרון חייב. גם כאן, התערבבו שתי המהדורות בכתבי היד ובדפוסים, ונוצרה סתירה שלא ניתן ליישבה.¹³

ג. פירוש רש"י בסוגיית "כלב שנטל חררה"

הגמרא בתחילת פרק שני דנה באריכות בהיבטים שונים של דין 'צרורות'. דין זה מתייחס למקרה שבו הבהמה מזיקה לא בגופה ממש, אלא על ידי התזת 'צרורות' מתחת רגליה, תוך כדי הליכתה. הגמרא מציינת (יז): שבדין צרורות "הלכתא גמירי לה" שמשלם רק חצי נזק,

¹² בתוך: שיטת הקדמונים – בבא קמא (ניו יורק תשל"ו), עמ' נ.

¹³ במסגרת דיונו, לא נכנסנו כאן לשאלת הנוסח בסוגיה, העולה, בין היתר, מתוך שיטת הרמב"ם בפסק הסוגיה, ע"פ הבנת הגר"א: עיין ברמב"ם חובל ומזיק ו', טו, בשינויי הנוסחות שבמהדורות פרנקל שם, ובהגהות הגר"א בסוגיה ס"ק א-ב. ראה גם נימוקי יוסף, וטור ח"מ שפ"א.

אם כי סומכוס חולק וסובר שמשלם נזק שלם. בסוגיות שם מעלה הגמרא מספר ספקות לגבי דין צרורות, וביניהם:

בעי רבא: חצי נזק צרורות, מגופו משלם או מעלייה משלם? מגופו משלם, דלא אשכחן חצי נזק דמשלם מעלייה, או דלמא מעלייה משלם, דלא אשכחן כאורחיה דמשלם מגופיה?
(יח.)

כלומר, מצד אחד יש דמיון בין צרורות לבין האב 'קרן', שכן בשני המקרים התשלום הוא רק חצי נזק, ועל כן יש לומר שכשם שתשלומי קרן הם מגוף הבהמה (כלומר, שבכל מקרה המזיק אינו משלם סכום הגבוה מערך גוף הבהמה), כך גם בצרורות ישלם רק מגופו. אך מצד שני, צרורות שונים מקרן, שכן קרן מוגדרת כנזק 'משונה', בעוד שצרורות נחשבים כתופעה 'רגילה', ולכן כיון שהם תולדת רגל – ישלם 'מעלייה' (כלומר, מביתו, גם מעבר לשוויה של הבהמה).¹⁴

הגמרא מנסה לפשוט ממשנה:

ת"ש: הכלב שנטל חררה והלך לגדיש, ואכל החררה והדליק את הגדיש – על החררה משלם נזק שלם, ועל הגדיש משלם חצי נזק; מאי טעמא? לאו משום דהויא להו צרורות, ותני עלה: משלם חצי נזק מגופו!

הגמרא מבינה שהמקרה הנדון במשנה הוא מקרה של צרורות: "והדלקת הגדיש הוי צרורות, דאינו אלא כוחו, שהוא מניח כאן הגחלת והוא הולך ודולק למקום אחר" (רש"י ד"ה ועל החררה). אם כן, כיון ש"תני עלה" שמשלם חצי נזק מגופו – הרי נפשטה בעייתו של רבא! אולם הגמרא דוחה:

ותסברא? לר' אלעזר נזק שלם מגופיה מי אשכחן?

¹⁴ ספק הגמרא כאן עשוי להתקשר לספקות כלליים בענייני צרורות. המאירי (יח:) סובר, שספק הגמרא כאן, כמו יתר הספקות בסוגיות שם, סובב סביב הציר האם 'צרורות' הם תולדת רגל או תולדת קרן, ולכן, לדעתו, בסופו של דבר הספקות הוכרעו, שכן ק"ל שצרורות הם תולדת רגל. מאידך, ניתן לומר שאף אם מוסכם שצרורות הם תולדת רגל, עדיין יש מקום להסתפק האם באופן בסיסי צרורות דומים לקרן, כיון שתוצאת הנזק אינה שכיחה, ובכך יש דמיון לקרן, ועל כן ישלם רק 'מגופו'; או שהבעיה בצרורות אינה קשורה לשכיחות, שכן דרך ההיזק היא שכיחה – על ידי הילוך הבהמה, שלא עשתה דבר לא שכיח, והבעיה היא מצד שצרורות הם רק 'כוחו' (יז:), והחידוש הוא שמשלם רק חצי נזק, אך עקרונית צרורות דומים יותר לרגל, ולכן צריך לשלם מעלייה. כיוון שלישי אפשרי הוא, שהדיון מתרכז בהבנת הדין של תשלומין 'מגופו' – האם דין זה מתייחס למקרה המיוחד של קרן בשור תם, שבו רואים את החיוב כמוטל, כביכול, על השור, וממילא דין זה איננו רלוונטי לגבי צרורות; או שדין זה הוא קולא גרידא (עיי' תוס' ג: ד"ה לפוטרו), ולכן יתכן שהוא 'צמוד' לקולא של תשלומי חצי נזק, וממילא רלוונטי גם לצרורות.

כלומר, בברייטא נאמר שר' אלעזר סובר שבמקרה זה משלם נזק שלם, וברור שאין מושג של תשלומי נזק שלם מגופו. אם כן, כיצד יש להבין את המשנה? מבארת הגמרא:

אלא, כגון דשני בהא בגחלת, ורבי אלעזר סבר לה כר' טרפון, דאמר: משונה קרן בחצר הניזק – נזק שלם משלם.

ומבאר רש"י:

אלא בעיין מהכא לא תפשוט, דאי בצרורות כאורחיהו דכולי עלמא מעלייה משלם, והכא בצרורות ששינה בהן קמיפלגי, ובצרורות כי אורחיהו בין ר' אלעזר בין תנא קמא סבירא להו כסומכוס דנזק שלם משלם, הלכך הכא דשני בצרורות קאמר ת"ק חצי נזק ומגופו משלם דמשונה הוא ותולדה דקרן. (ד"ה אלא כגון דשני בגחלת)

כלומר, המשנה היא כדעת סומכוס, המחייב בצרורות נזק שלם, אלא שכאן מדובר בצרורות ששינה בהם, ולכן לדעת חכמים משלם חצי נזק מגופו, ככל תולדות קרן.¹⁵ לדעת ר' אלעזר משלם נזק שלם, שכן הוא סובר כר' טרפון, שקרן בחצר הניזק משלם נזק שלם מגופו. רש"י כאן לא ביאר איזה מקרה נחשב לצרורות משונים, אך בעמוד ב (ד"ה אמר לך רבא) כתב "כגון שזרק הכלב הגחלת בידו על הגדיש".

אולם, ברש"י כאן נמצא משפט נוסף בתחילת הדיבור:

אלא כגון דשני בגחלת - שנטלה בפיו והניחה, דהיינו שינוי.

ממשפט זה נראה, שתשובת הגמרא היא שזהו מקרה של 'משונה' סתם, שאינו קשור לצרורות, שהרי מדובר כשהניח בפיו! ממילא, אין הכרח לומר שחכמים ור' אלעזר סוברים כסומכוס, המחייב בצרורות נזק שלם!

גם כאן, נראה אפוא שחל טשטוש בין המהדורות השונות של פירוש רש"י: המשפט הראשון ברש"י לקוח מ'מהדורא קמא' של פירוש, וכל המשך הדיבור – מ'מהדורא בתרא'. גם כאן ישנן שתי ראיות המסייעות לטענה זו:

א. **בשיטה מקובצת** (ד"ה אלא הכי) מובא בתחילה פירוש רש"י כפי שהוא מופיע בהמשך הדיבור, ולפיו מדובר בצרורות משונים, וצריך לומר שחכמים ור' אלעזר סוברים כסומכוס. אולם בהמשך כותב **השיטה מקובצת**:

¹⁵ רש"י שם ביאר גם מדוע היה נוח להעמיד את המחלוקת אליבא דסומכוס (המחייב נזק שלם בצרורות), אע"פ שאין הלכה כמותו: "וניחא ליה לרבא לאוקמינהו לרבנן ורבי אלעזר כסומכוס, דאילו לרבנן לא פסיקא ליה לאוקמי להא בצרורות ע"י שינוי, דכיון דבכי אורחיה סבירא להו לרבנן דפליגי עליה דסומכוס דח"נ הוא דמשלם ותו לא, דלמא בצרורות ע"י שינוי סבירא להו דיש שינוי לרביע נזק וכדבעי רב אשי לקמן יש שינוי לרביע נזק כו".

ויש פירושים אחרים שכתוב בהם דעל כרחך כרבנן [המחייבים בצורות
חצי נזק, א"ב] סבירי להו. ונראה לי, דלפי אותם פירושים כיון רש"י ז"ל
לפרש, דשני בגחלת שהניחה בפיו, ולא פירש שזרק בפיו, משום דהנחה
בפיו הוי שנוי והוי קרן כיון שלא זרקה, דזריקה הוי צורות, והנחה על ידי
שנוי הוי קרן ולא צורות....

בשיטה מקובצת נאמר אפוא במפורש, שרש"י בפירושו מתייחס לשני פירושים
שונים בסוגיה, שאינם עולים בקנה אחד זה עם זה.

ב. כך עולה גם מבדיקת כתבי היד: בכ"י קיימברידג' ADD 478 מובא פירוש רש"י כפי
שהבאנו בתחילה, ואילו המשפט הראשון "שנטלה בפיו והניחה, דהיינו שינוי" אינו
מופיע כלל! מאידך, בכ"י וטיקן 157 ובכ"י פרמה 3055 מובא רק המשפט הראשון,
וכפי שהובא בשיטה מקובצת בשם "פירושים אחרים". נמצאנו למדים, שמדובר
אכן בשני פירושים שונים, שהתגלגלו בסופו של דבר לפירוש אחד, ויצרו סתירה
פנימית בתוכו.

* * *

סקרנו אפוא שלש דוגמאות של ערבוב מהדורות בפירושו של רש"י למסכת בבא קמא.
בדוגמאות אלה ראינו, שפירושים שנכתבו בשתי מהדורות שונות הובאו, בטעות, ביחד,
כפירוש אחד, וזאת ניתן להוכיח מתוך דברי הראשונים ומתוך בדיקת כתבי היד. במהלך
הדברים עמדנו על חשיבותו של ספר שינויי נוסחאות, הנעוצה בהנגשתם של כתבי היד
השונים, באופן המאפשר ללומד לעמוד על דברי רש"י במקורם, כפי שיצאו מתחת ידו
הקדושה והטהורה.